

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.2.3>**Владлен ЛІСНЕВСЬКИЙ**

магістрант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0004-5488-1111

ПЕТРО АВСЕНЄВ ЯК ЗАПОЧАТКІВЕЦЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ В УКРАЇНІ

Метою статті є осмислення основних ідей психологічного вчення П. Авсенєва в контексті релігійно-філософських рефлексій та звернення уваги на особливості його психологічних студій. Виходячи з тотальності та універсальності царини Божественного, його вчення та світоглядна парадигма представляються як самоцінні та значущі для осмислення специфіки психології, її функціональних особливостей, зокрема для розуміння проблеми душі, сну та сновидінь. Використовуючи широкий спектр історико-філософського дискурсу та синтезуючи кращі досягнення західноєвропейського осмислення психологічної проблематики з безпосередніми прозріннями особистого духовного досвіду через самопізнання Божественного, П. Авсенєв вибудовує концептуальні особливості психології. Наукова новизна полягає у тому, що його психологічні рефлексії розглядаються як продуктивний контекст, що несе в собі можливості презентації смислотворчих духовних конструктів, що затребувані психологічними пошуками сучасних дослідників. Причому, вони стають можливими через осмислене прийняття Божественної першопринципальності людського буття, що визначає екзистенційно-персоналістичні запити, обумовлені трансцендентною мотивацією. Висновки. Не заперечуючи важливого значення серця як осердя душевного й духовного життя людини, психолог наполягав і на важливості розуму. Зазначається, що П. Авсенєв у деяких аспектах виходить за межі богословського розгляду душі та звертається не лише до загальних психологічних характеристик душі, сну та сновидінь, але й до їх екзистенційно-персоналістичних особливостей, що обумовлені певними індивідуальними характеристиками людини. Проаналізований логічний хід міркувань П. Авсенєва дає підстави для висновку, що загалом київський філософ продовжував традицію західноєвропейської психології як релігійно-філософської психології.

Ключові слова: психологія, П. Авсенєв, досвідна психологія, розумова психологія, біблійна психологія, історія душі, сон та сновидіння.

Vladlen Lisnevskiy. PETRO AVSENIIEV AS A FOUNDER OF PSYCHOLOGICAL STUDIES IN UKRAINE

The purpose of the article is to comprehend the main ideas of P. Avseniev's psychological doctrine in the context of religious and philosophical reflections and to draw attention to the peculiarities of his psychological studies. Proceeding from the totality and universality of the realm of the Divine, his doctrine and worldview paradigm are presented as intrinsically valuable and significant for understanding the specifics of psychology, its functional features, in particular for understanding the problem of the soul, sleep and dreams. Using a wide range of historical and philosophical discourse and synthesizing the best achievements of Western European understanding of psychological issues with direct insights of personal spiritual experience through self-knowledge of the Divine, P. Avseniev builds the conceptual features of psychology. The scientific novelty lies in the fact that his psychological reflections are considered as a productive context that carries the possibility of presenting meaning-making spiritual constructs that are in demand by modern psychological researchers. Moreover, they become possible through a meaningful acceptance of the Divine first cause of human existence, which determines existential and personalistic inquiries driven by transcendental motivation. Conclusions. Without denying the importance of the heart as the core of the mental and spiritual life of a person, the psychologist insisted on the importance of the mind. It is noted that P. Avseniev in some aspects goes beyond the theological consideration of the soul and refers not only to the general psychological characteristics of the soul, sleep and dreams, but also to their existential and personalistic features, which are determined by certain individual characteristics of a person. The analyzed logical course of P. Avseniev's reasoning gives grounds to conclude that, in general, the Kyiv philosopher continued the tradition of Western European psychology as a religious and philosophical psychology.

Key words: psychology, P. Avseniev, experiential psychology, mental psychology, biblical psychology, history of the soul, sleep and dreams.

Актуальність дослідження. Уже упродовж десяти років ми переживаємо війну, і з них майже два з половиною роки Україна веде визвольну боротьбу проти російського агресора. Час війни – це надзвичайно болісний і жорстокий період повний небезпек, що вирізняється тривогою, депресією, стражданнями. «Російська агресія в Україні змусила світ пережити новий досвід та нові травми, подібні до тих, що їх людство зазнало в часи Другої світової війни. Страшні наслідки цього російського вторгнення необхідно долати вже зараз і враховувати їх, працюючи над поси-

ленням архітектури безпеки України та світу» [7]. Одним із чинників долання тривоги, депресії, кризових ситуацій є духовний та душевний стан особистості, її осмислення в різноманітних психологічних вченнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема дослідження започаткування психологічних студій на теренах України є однією з головних у науковому дискурсі. Її досліджували Н. Мозгова, І. Огороднік, Д. Предко, О. Предко, М. Ткачук, Ю. Федів та ін., акцентуючи увагу на особливості формування академічної психології в Україні як

специфічного феномену і галузі психологічної вітчизняної культури. На монографічному рівні дослідження переважно «вплетені» або звернені до історико-філософських проблем з точки зору їх формування (Б. Завідняк [3], Н. Мозгова [5], І. Огородник [6], М. Ткачук [11], Ю. Федів [13] та ін.), або аналізуються у контексті дослідження психологічних ідей оремих персоналій (Д. Предко [9], О. Предко [10], О. Шульц [13] та ін.). Однак, незважаючи на певний науковий доробок, усе ж таки питання щодо з'ясування основних тенденцій психологічних студій в Україні потребує детального наукового обґрунтування, зокрема дослідження життя та ідей тих започатківців, які презентували психологічні розвідки на теренах України. Отже, попри певну «перманентну» актуалізацію, яка спостерігається у контексті дослідження різноманітних «зрізів» започаткування психології на вітчизняних теренах, в сучасному науковому дискурсі майже відсутні праці, у яких на персональному рівні розглядалися б здобутки започаткування психологічних ідей. Тому й **метою статті** є дослідження ідей одного із започатківців психології в Україні Петра Семеновича Авсенєва.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто зазначити, що психологічні студії в західноєвропейських закладах започаткувались ще з XIII ст. Мова йде про Парижський (1215), Кембриджський (1209) і Оксфордський (початок XIII ст.) університети, де викладались психологічні ідеї спочатку у складі факультетів мистецтв, які згодом набули статусу філософських факультетів. Натомість започаткування психології у вищих навчальних закладах України тісно пов'язано з історією розвитку її класичних університетів, зокрема з Харківським університетом (рік заснування – 1804), в якому П. Любовський у 1815 році опублікував перший вітчизняний методичний посібник з психологічної дисципліни – «Коротке керівництво до досвідного душесловія». Визначну роль у розвитку психологічних знань та підготовці педагогічних кадрів для викладання психології відіграли Київська духовна академія та університет Святого Володимира (1834 рік заснування). В Імператорському Університеті Св. Володимира викладання психології вирізнялось різною векторною спрямованістю. В цьому контексті слушною є думка у праці «Лист про філософію» першого ректора та декана філософського факультету Імператорського університету Святого Володимира в Києві М. Максимовича про те, що філософія, яка ґрунтується лише на розумові, «не зігріває

душі», позаяк вона не вкорінена в серці. «В серці міститься переконання; від теплоти почуття воно залежить і тільки в союзі з цією теплотою світло розуму дає іскри і полум'я живого знання» [4, с. 397–398]. Отже, за М. Максимовичем, філософія є методологічним підґрунтям психології, а натомість психологія сприяє її філософічності. Власне, мова йде про мислечуття, яке складає її сутність, основне підґрунтя. Ці настанови М. Максимовича реалізовувались у тій чи іншій мірі у викладанні курсу психології, зокрема першим професором філософії Київського університету О. Новицьким, а згодом і П. Авсенєвим.

Петро Семенович Авсенєв (1810–1852) і дотепер залишається видатним мислителем, який звертався до «вічних» питань та відкривав нові аспекти вже відомих проблем. Його пошуки розгорталися в контексті мінливої людської думки та нової духовної ситуації. Важливо, що його роботи відображають психологічне тло та унікальність людського буття, де поєднується проблема співвідношення онтологічних основ філософії та методу його психологічних рефлексій. Також ці пошуки засвідчують, яким чином уможливується поєднання «основ», традицій і нововведень у філософії та психології. Зазначимо, що творчість П. Авсенєва, його життєві віхи завжди відображала його внутрішній стан, злети та драматичні події його непростого життя.

Філософ, психолог П. Авсенєв, учнями якого стали С. Гогоцький та П. Юркевич, народився в сім'ї священника у Воронежській губернії, закінчив Воронежську семінарію, магістр 6 курсу (1829–1833) Київської духовної академії (далі – КДА). З 1833 р. – бакалавр німецької мови, з 1836 р. – бакалавр філософських наук, з 1839 р. – екстраординарний, а з 1845 р. – ординарний професор КДА. У 1838–1842 рр. – ад'юнкт по кафедрі філософії Київського університету, а з 1842 р. – секретар I відділення філософського факультету Київського університету, звідки 1844 р. звільнений за власним бажанням. У цьому ж році прийняв чернецтво з ім'ям Теофан. З 1846 р. – архімандрит та інспектор КДА. 1850 р. за власним бажанням звільнився від академічної служби і був направлений настоятелем посольської церкви в Римі. Помер 1852 року.

П. Авсенєв майже нічого не писав і на зауваження друзів відповідав: «Ще не прийшов час». Винятком є праця «Із записок з психології Архімандрита Теофана Авсенєва», надрукована після його смерті в ювілейному «Збір-

нику з лекцій колишніх професорів КДА». Більше того, він навіть не дозволяв записувати свої лекції, вважаючи, що набагато продуктивніше студент засвоїть матеріал, коли він розмірковує водночас із професором, а не просто записує його лекцію. Проте «вступивши в 1836 році на кафедру психології, професор Авсенєв поставив собі завданням підняти рівень її викладання, що був доволі низьким в Академії до висоти сучасного йому стану цієї науки в Європі, а разом з тим надати її викладанню такий напрям, який би, задовольняючи загальним науковим вимогам, водночас цілком відповідав б високим цілям та духу академічної освіти» [8, с. 25].

Загалом, загальний курс психології П. Авсенєва ґрунтувався на положеннях книги німецького шеллінґіанця Шуберта «Історія душі». Його, як й інших психологів школи Шеллінґа (Каруса, Бурдаха), значною мірою цікавили питання підсвідомого, або, за термінологією того ж Шуберта, «нічні сторони» людської душі. Виокремимо основні напрями та зміст його лекцій з психології в Академії [8, с. 32–33]:

1. У перші роки викладання психології (1836–1840) він проводив лекції, посилаючись на «Історію душі» Шуберта. Записки, складені ним для студентів, були переважно переробкою цього твору або іншого навчального посібника Шуберта «Посібник з психології» («Lesebuch der Psychologie»). Так, у своєму першому курсі (1837–38 рр.) він написав для студентів роботу – «Історія душі». На другому курсі (1839–1840 рр.) він виправляє цю роботу та доповнює її першу частину соматологією, додавши історичний огляд розвитку психології від її початку до сучасності.

2. У 1840 році, на вимогу духовно-навчального управління, він працює над програмою з психології, яка, крім елементів філософії Шуберта, включала багато матеріалів від інших західноєвропейських філософів та психологів, співзвучних ідеям Шуберта. Ця програма використовувалась упродовж наступних двох академічних курсів (1841–1845) як для П. Авсенєва так і для студентів. У цей період він написав кілька статей на різні психологічні теми, зокрема про совість, смерть, союз душі з тілом, темпераменти тощо.

3. У 1845 році, ставши ординарним професором філософії, він вирішив написати самостійний навчальний посібник з психології. Однак через численні навчальні та адміністративні обов'язки і погіршення здоров'я, він не зміг завершити цю роботу. Київський психолог встиг написати лише половину першої частини психології та остаточно обробити кілька трактатів із другої частини.

Перед від'їздом з Академії в 1850 році він переглянув усе, що написав з психології, вибрав найзріліші та найсамостійніші статті, а також деякі особливо важливі переклади, і склав із них «Психологічний збірник». Цей збірник він передав протоієрею І. Скворцову з проханням, щоб після його смерті він був переданий на зберігання до бібліотеки Києво-Софійського собору.

Одна з основних його робіт – «Із записок з психології». У ній П. Авсенєв розглядає сутнісні характеристики душі, подає класифікацію душевних явищ, предмет та метод психології, класифікацію психологічних наук. Звернемося до аналізу психологічних студій П. Авсенєва.

Психологія, вивчаючи душу, специфікується, за П. Авсенєвим, на тому, щоб допомогти душі пізнати саму себе, продемонструвати її потребу в єднанні з «Єдиним духовним добром», знайти методи управління душею, а також застосувати знання про душу для досягнення різних життєвих цілей і прагнень людини. «Її називають, крім того, ще антропологією і філософією підлеглого духу. Але якщо перша назва подає предметом нашої науки переважно ту частину душі, якою вона пов'язана з тілом і, крім того, вводить нас у сферу психології і тілесне життя людини, а суто духовну, відокремлену від тіла сутність душі, залишає без уваги, то за останньою назвою, навпаки, психологія повинна розглядати душу лише як дух, не досліджуючи її у союзі з тілом, немовби він є для неї випадковим і несуттєвим, і не торкаючись взагалі тілесного життя» [12, с. 511].

П. Авсенєв виокремлює три види психології, ґрунтуючись на її джерелах, зокрема досвідну, розумову та біблійну (одкровення) [1, с. 38–39].

1. Досвідна психологія – це знання про природу душі, отримане через аналіз явищ і пошук їх причин, перехід від конкретного до загального, виходячи з спостережень.

2. Розумова психологія зосереджується на пізнанні істинної сутності душі, пошуку Божественних досконалостей у людських душевних явищах, і зведенні всіх здібностей та сил душі до єдиної причини, одного основного принципу. Щоб побачити чистий стан душі, необхідно відокремити всі недоліки та недосконалості, що виникають від впливу чуттєвості, дисбалансу здібностей душі, корінного псування та інших подібних причин, і замінити їх протилежними досконалостями.

3. Біблійна (одкровення) психологія презентує образ Бога як прообраз людської душі.

Вона оприявнює те, як людина, отримавши образ Божий при створенні, затьмарила його під час падіння і поступово відновлює через спокуту. В даному разі ідея душі співвідноситься з Богом.

Таким чином, досвідна психологія розглядає душу як явище, розумова – як образ Божий, а психологія одкровення презентує її першообраз. П. Авсенєв підкреслює, що всі ці підходи потрібно розглядати водночас, позаяк лише в комплексі вони складають цілісну науку про душу.

За П. Авсенєвим, окремі стани душі поділяються на такі види: 1) вищі, які стосуються «розумно-вільної» частини душі, що є видозмінами «земної нашої особистості»; 2) нижчі, що відносяться до серця, є «стражденними видозмінами»; 3) змішані, які стосуються одночасно і раціональної, і чуттєвої частини душі. З цієї класифікації виводяться три відділення історії душі: 1) про видозміни особи людини; 2) про безособові стани людини; 3) про стан цілісного розвитку людини [1]. Далі подаємо кожен розділ «Історії душі» більш детально.

Область вивчення видозмін особистості включає опис окремих проявів людської душі за ступенем узагальненості і під впливом різних факторів: а) родові зміни у вигляді космосмічних, сонячних, місячних та планетних явищ душі; б) видові зміни у вигляді племінних, народних та статевих явищ душі; в) поодинокі або індивідуальні видозміни душі у вигляді обдарувань (видозміни розуму), темпераментів (видозміни серця) та характерів (видозміни волі) [1].

До безособових станів людської душі належать такі:

1) розлади нервової системи («стану особистості, що страждає»): а) розлади органів чуття, що відбуваються під впливом подразнення мозку (маячня, запалення мозку), придушення життєдіяльності мозку (запаморочення, летаргічний сон, апоплексія); б) розлади органів руху, які виражаються в неправильності діяльності незалежно від мозку (епілепсія) та в заціпенінні органів (каталепсія); в) розлади в системі рослинних відправлень (або у фізіології), які є фізичними явищами та змінами в жіночому полі (істерика) та чоловічому полі (іпохондрія);

2) суто безособові стани душі (без фізичних розладів). а) сон; б) сон із рухом (лунатизм); в) сон з рухом та відчуттям (божевілля);

3) Змішані особисто-безособові стани («магічне життя душі»). а) передчуття та «далекочуття» (сполучення нервової системи та фізіології); б) поєднання особистої

та безособової сторони душі, що виражається в патологіях (магнітезер, сомнамбула, стан подвійної особистості) [1].

У лекціях з психології П. Авсенєва відстежується вплив ідей Платона, Плотіна, Ісаака Сіріна, Я. Бьоме, Шеллінга. Його захоплювали твори Отців та вчителів Церкви – Макарія Єгипетського, Ісаака Сіріна. Їхні ідеї знайшли свій вияв в його праці «Із записок з психології». П. Авсенєв зазначав, що людина рано чи пізно прагне вивчити саму себе. Зустрічаючись у середині себе із собою, людина неодмінно ставить запитання: «Що являє собою «Я»? Згідно його вчення джерелом психології мають бути спостереження, умогляд та Одкровення. Умоглядна психологія, за словами філософа, є частиною філософії, і як частина вона отримує свій розвиток від цілого, тобто від філософії.

Сучасники згадують П. Авсенєва, як авторитетного фахівця із потужним психологічним розумом, а його життя і творчість – як яскравий приклад подвижницького служіння науці та психологічній освіті. І хоча у творчому доробку вченого ми не віднайдемо праць з історії філософії, метафізики, логіки, етики, філософської антропології, філософії релігії, богослов'я, однак його життя, інтелігентність, педагогічне служіння є яскравим прикладом того дослідника, який намагався поєднати психологію та філософію з своїми життєвими орієнтирами, невтомними пошуками в царині досліджень пекучих таємниць людської буттєвості, того стержня людяності, який ідентифікується як душевність.

Відповідно до шеллінгіанського підходу, П. Авсенєв звертався до «історії душі», виділяючи три розділи: видозміни особистості, безособові стани та стани повного розвитку душі. У першій частині своєї «Історії душі» [1, с. 86–94] П. Авсенєв розглядав місце людини в ієрархії земних істот та рівні духовного буття, тобто одухотворення рослин, тварин та людини. У другій частині він вивчав історію душі, а саме видозміни та стани людської душі. Авсенєв розробив детальний план історії душі, в якому він хотів розглянути світове життя душі (сонячне, місячне, земне); часткові її зміни (племенні, народні, статеві); та індивідуальні зміни (обдарованість, темперамент, характер). У цій же другій частині П. Авсенєв планував детально проаналізувати несвідоме. У третій частині своєї «Історії душі» він розглядав питання про походження душі, її вік, смерть та стани душі після смерті. «В свою чергу, душа ж має здатність не тільки до чутливості і розмислів, але й діяльно прагне через всі пере-

шкоди до свого найвищого і безкінечного добра – Бога» [10, с. 113].

П. Авсенев вважав, що Бог є причиною всього існуючого, а Землю розглядав як центр Всесвіту, створеного Богом. Людину він бачив як живий союз Творця і створіння. Отже, дихотомії «Всесвіт-Бог», «Людина-Бог» психолог вирішував з позицій теологічного геоцентризму. Наприкінці свого життя П. Авсенев писав у листі до друга: «...п'ятнадцять років я присвятив вивченню німецької філософії; втратив зір, перечитуючи їхні тексти. Тепер, коли Господь привів мене до вивчення Його Одкровення, я розумію, що все, чим я захоплювався у філософських думках, вже було сказане в божественних писаннях пророків і апостолів та відтворене в творіннях отців...» [цит. за 5].

Щоб всеосяжно вивчити природу душі, необхідно, вважав П. Авсенев, досліджувати її з точки зору устрою і життя душі, тобто вивчення різних станів. Як зазначав мислитель, душа може мати такі атрибути: дихання (явище симпатії); харчування (здатність душі до сердечних відчуттів); порухи душі (здатність до бажань, пізнання); голос душі (її інтуїції). Психолог розглядає відмінність між природою людської душі як нижчим ступенем внутрішнього життя людини, і духом, як вищим ступенем. На думку П. Авсенева, душа, поєднана з тілом, буде тільки душею тварини, а поєднана з духом як началом діяльним і завжди тотожним собі – стає свобідною і починає себе самоусвідомлювати. П. Авсенев центром відчущань вважав серце. Всю сукупність душевних відчущань він поділяв на теоретичну, практичну та естетичну сфери. До теоретичних відчущань він зараховував ті, що існують «тут і тепер»; до практичних – ті, що походять від бажань людини. Естетичне ж відчущання прекрасного є поєднанням відокремлених і чуттєво приємних ознак в єдину форму з метою вираження певної душевної думки. Головною умовою прекрасного є рівновага між думкою і формою, саме тому з усіх відчущань душа може виражати себе тільки за допомогою зору і слуху.

П. Авсенев звертав увагу як на теоретичну, так практичну користь психології, зокрема «теоретична користь психології полягає в тому, що вона повідомляє людині пізнання про неї саму, що служить осередком всіх інших знань... Практична користь психології у тому, що це наука дає нам сильні спонукання виконувати свої обов'язки щодо Бога, ближніх і себе самого» [1, с. 49].

Надзвичайно цікавим є аналіз сну і сновидіння, якими, власне, починається характерис-

тика безособових станів душі. Приступаючи до розгляду сну і сновидіння, П. Авсенев зауважує, що стан сну – це такий стан людської природи, коли зі спадом відправлень (у тілі – відчущання і руху, а в душі – розуму і волі) домінують лише самі тілесно-рослинні (в тілі) і духовно-рослинні (в душі) відправлення, з домінуванням яких відбувається три різних стани сну – стан дрімоти (діяльне життя перебуває в рівновазі з рослинним); стан справжнього сну (рослинне життя отримує перевагу над діяльним, де зовнішні враження ще проникають у душу і почасти усвідомлюються нею); стан глибокого мертвого сну (вся діяльність душі і тіла поринає в рослинне життя) [12, с. 513].

Завершує П. Авсенев свою характеристику сну і сновидіння теоретичними та моральними висновками, суть яких зводиться до такого:

1. Сон є настільки суттєвим моментом у нашому житті для душі і тіла, як і стан неспанья: у першому утворюється духовно-тілесна сутність, у другому вона проявляється в діяльності. Тому сон і бадьорий стан перебувають у такому ж взаємостосунку між собою, в якому буття і діяльність, одне служить основою другого, а це друге основою вічного життя.

2. Тому не думай, щоб твої думки, провини й бажання були чимось несуттєвим, вони такі для душі твоєї, як їжа для тіла. Все, що сприйняв своїм серцем, увійде в сутність твою і піде з тобою, у вічність.

3. Душа зазнає деяких змін разом з тілом, і під час сну тілесного в неї відкривається іноді відання, не обмежене простором і часом. Отже, буття душі не залежить від тіла, а є безсмертне і самостійне.

4. Втім, не треба думати, що моральна досконалість людини полягала в підпорядкуванні розуму і волі владі серця. Його відання і прагнення не є свідомими і вільними; а істинне достоїнство людини – в розумному самопізнанні і вільному самовизначенні, які належать розуму і волі.

5. У стані сну відкривається внутрішнє, потаємне [життя] серця людини. Тому вникай у сновидіння, щоб пізнати моральний стан свій. Те, чим душа переважно займається уві сні, саме виявляє домінуючий її характер.

6. Серце, перейняте любов'ю до Бога і осяяне внутрішнім світлом, у сновидіннях надає речам зовсім інше значення, аніж те, що знаходить у них допитливий розум або чуттєвість. Тому останні схоплюють тільки зовнішній бік природи. Для того, хто любить Бога, серце має ключ до природознавства вну-

трішнього, яке бачить у природі одкровення – слово Божої премудрості.

7. Уві сні, коли послаблюється воля, під впливом духовних сил здійснюється духовне плодоутворення. Тому перед сном треба бути якомога обережнішим у своїй поведінці намагатися якнайретельніше настроювати душу свою на чисті помисли..., а тілу дбати над помірністю [12, с. 520–521].

Таким чином, сон має таку здатність – завжди до чогось відноситься. До чого? По-перше, до архетипів, які лежать в основі культури. По-друге, до цілей, дій людини, речей, які її оточують. По-третє, до інших символів, як знаходяться у глибинних пластах психіки. Архетипічність сновидінь – це його важлива властивість, яка носить двоякий характер. З одного боку, в сновидіннях відображаються образи несвідомого, більшу частину якого складають архетипи. З іншого боку, архетип, що усвідомлений, входить в нашу реальність, часто сильно трансформуючись.

Висновки. Узагальнюючи основний зміст психологічних рефлексій П. Авсенєва, можна відзначити характерні риси його вчення: по-перше, це певна раціоналізація психологічних ідей, у яких поєднується логічне доведення та посилення на здобутки західноєвро-

пейської філософії та психології; по-друге, онтологізація принципу антропологізму в контексті поєднання наукових та богословських рефлексій; по-третє, певна ірраціоналізація предмету психології; по-четверте, екзистенційна спрямованість історії та теорії душі як практичної антропософії, що надає шляхи до якісного оновлення форм співіснування людини та світу через усвідомлення їх Божественної сутності.

Для етапу розвитку психології, у якому розробляв свій підхід П. Авсенєв, такий виклад психологічних знань був, з одного боку, реакцією на надто узагальнені психологічні погляди філософів; а з іншого боку, науково-орієнтовані настанови київського психолога є оригінальними для релігійно-філософської традиції, позаяк для нього притаманна орієнтація як на досвід, так і на богословські інтуїції. Причому використання тогочасних досягнень науки дозволяє позначити П. Авсенєва як новатора релігійно-філософської психології. Тому й важливість дослідження релігійно-філософського напрямку психології П. Авсенєва полягає в осмисленні методологічних та філософських основ даного напрямку, що уможливорює презентацію концептуальних розробок психології, використання у них конструктивних ідей київського мислителя.

Література:

1. Авсенєв П. С. Твори / ред. Волков А. Г., авт. вступ. ст. Мозгова Н. Г. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова; Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. 243 с.
2. Генеза філософських студій у Київському університеті. 2-ге видання. Монографія / Л. В. Губерський та ін. Київ, 2010. 492 с.
3. Завідняк Б. Історія української релігійної філософії. Навчальний посібник. Львів: Місіонер, 2020. 288 с.
4. Максимович М. Лист про філософію. Хроніка-2000, 2000. № 37-38. С. 397–401.
5. Мозгова Н. Г. Шеллінг і київська школа філософського теїзму XIX століття. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/94278/39-Mozgova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.03.2024).
6. Огородник І. В. Українська філософія в іменах: навч. посіб. І. В. Огородник, М. Ю. Русин; за ред. М. Ф. Тарасенка. Київ: Либідь, 1997. 328 с.
7. Послання Архиєрейського Синоду УГКЦ в Україні щодо війни та справедливого миру в контексті нових ідеологій. URL: <https://ugcc.ua/data/ryatuyte-prygnoblenogo-z-ruky-gnobytelya-er-22-3-poslannya-arhyereyskogo-synodu-ugkts-v-ukraini-shchodo-viyny-ta-spravedlyvogo-myru-v-konteksti-novyh-ideologii-4393/> (дата звернення: 15.03.2024).
8. Поспехов Д. професор КДА. Біографічна замітка. Твори / Авсенєв П. С.; ред. Волков А. Г., авт. вступ. ст. Мозгова Н. Г. Київ: НПУ ім. М. Драгоманова; Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. С. 23–33.
9. Предко Д. Є. Петро Авсенєв про феномен душі. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри». До 55-ї річниці кафедри релігієзнавства. 22 вересня 2014 р. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 9–12.
10. Предко О. І. Психологія релігії: підручник. Київ: Ліра-К, 2023. 348 с.
11. Ткачук М. Л. Київська академічна філософія XIX – початку XX ст.: методологічні проблеми дослідження. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2000. 248 с.
12. Україна: філософський спадок століть. Український культурологічний альманах. Випуск 37–38. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. 803 с.

13. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. Київ: Україна, 2000. 512 с.
14. Шульц О. І. П. Авсенев – представник вітчизняної духовно-академічної філософської традиції XIX ст. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4610/Shults.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 15.03.2024).
15. Шупик-Мозгова Н. Г. Петро Ліницький – життєвий шлях і духовна спадщина. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 202 с.